

Modern Anatominin Kurucularından Hasan Mazhar Paşa

One of The Founders of Modern Anatomy in Turkey Hasan Mazhar Pasha

Ozan TURAMANLAR¹, Oğuz Aslan ÖZEN², Sezer AKÇER³, Muhsin TOKTAŞ⁴

¹Sinanpaşa Merkez Aile Sağlığı Merkezi, Afyonkarahisar

²Namık Kemal Üniversitesi Tıp Fakültesi, Anatomi AD, Tekirdağ

³Afyon Kocatepe Üniversitesi Tıp Fakültesi Anatomi AD, Afyonkarahisar

⁴Fatih Üniversitesi Tıp Fakültesi, Anatomi AD, Ankara

ÖZET

Hasan Mazhar Paşa, 1845 yılında Afyonkarahisar'da doğdu. Türkiye'de modern anatominin kurulmasında söz sahibi olan kişidir. O ve bir grup arkadaşı, ülkemizde Türkçe tıp eğitimini başlattılar. Mazhar Paşa birçok tıp teriminin Türkçe karşılıklarını bulup yerleştirilmesinde, özellikle anatomi terimlerinin birçoğunun bulunup kullanılmasında önemli bir hizmet verdi. Aynı zamanda yüzlerce doktor yetiştirdi. Bunlar arasında Prof. Dr. F. Nafiz Uzluk ve Ord. Prof. Dr. Zeki Zeren de bulunmaktadır. Zeki Zeren, O'nun için "Erdem ve fazilet sahibi 41 yıl öğretim üyeliği yapmış hocaların hocasıdır." der.

Anahtar Kelimeler: Hasan Mazhar Paşa, anatomi, biyografi.

SUMMARY

Hasan Mazhar Pasha was born in Afyonkarahisar in 1845. He was one of the leading anatomists who helped to establish the foundation of modern anatomy in Turkey. He and his colleagues promoted use of Turkish language in medical education. He contributed greatly to translation of foreign language medical terms into Turkish, especially many anatomical terms were translated by him. He contributed to the education of many doctors among whom are Prof. Dr. F. Nafiz Uzluk and Ord. Prof. Dr. Zeki Zeren. Dr. Zeki Zeren affectionately calls him "Most virtuous, professor of professors, having an academic career of 41 years".

Key Words: Hasan Mazhar Pasha, Anatomy, Biography.

HAYATI

Hasan Mazhar, 1845 yılında Afyonkarahisar'da doğdu¹⁻³. O'nun, İstanbul Üsküdar'da doğduğunu yazan kaynaklar da bulunmaktadır^{4,5}. Ancak kesin olan, babası Binbaşı Süleyman Efendi Afyonkarahisarlıdır. Mazhar Paşa, ilk ve orta öğrenimini Afyonkarahisar'da yaptıktan sonra tıp fakültesine girip ve 1869 yılında yüzbaşı ünvanı alarak bitirdi. Tıp Okulunu bitirdikten sonra iki yıl Haydarpaşa Ameliyat Mektebi'nde staj yaptı. Daha sonra yurt dışında ihtisas yapmak üzere sınava giren ve başarılı olan

Hasan Mazhar, 1871-1874 yılları arasında Paris'te anatomi ve cerrahi ihtisası yaptı¹⁻⁴.

O zamanlar Paris Tıp Fakültesi'nde genel cerrahi uzmanlığı yapabilmek için anatomi bölümünde çalışma şartı aranmaktaydı. Bu yüzden Hasan Mazhar, Fransa'ya gelişinin ikinci günü tıp fakültesi anatomi profesörü C. Sappey'in ziyaretine gitti. Sappey ise cerrah olmak isteyen bu hevesli gencin eline sinirlerinin bulunması için disseke edilmek üzere bir kadavra kafası verdi. Bu konuda oldukça deneyimsiz olan Hasan Mazhar, diseksiyonu yapamamasından dolayı büyük bir utanç duydu. Ancak bu durum onun daha çok çalışması için itici gücü oldu⁵. 1874 yılında sınıf ikincisi olarak Anatomi ve Cerrahi dalı uzmanlıklarını almaya hak kazanarak yurda döndü. Onunla birlikte çalışan anatomistler arasında Teshit ve Pazzi gibi devrin meşhur anatomistleri de vardır^{4,5}.

Hasan Mazhar, yurda döndüğü 1874 yılında binbaşılığa terfi edildi. 1875 yılında Karadağ ve Sırp sa-

Yazışma ve tıpkı basım için; Dr. Ozan TURAMANLAR
Selçuklu mah. 160 sok. Çamlıca konakları
C Blok No:8 D: 6 Afyonkarahisar
Tel: 0 505 622 99 83 Faks: 0 272 246 33 00
E-mail: dr.ozant@myynet.com

*Bu çalışma 2010 yılında Kıbrıs'ta yapılan
XIII. Ulusal Anatomi Kongresinde sunulmuştur.

vaşları ile 1877 yılındaki Rus savaşına cerrah olarak katıldı. O yıllarda, aynı zamanda hastane ve fırka tabipliği, daha sonra kamu hastaneler operatörlüğü ve başhekimliği görevlerinde de bulundu. Savaş bitince, 1878'de, tekrar İstanbul Askeri Tıp Okulu'na geri döndü ve teşrih muavinliği (anatomi doçentliği)'ne başladı. Hatta bir ara cerrahi hocalığı da yaptı. 1879 yılında da kendisine teşrih muallimliği (Anatomi Profesörlüğü) ünvanı verildi⁵.

Onun, Meclis-i Tıbbiye-i Mülkiye, Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye (Osmanlı Tıp Cemiyeti)'de üyelik ve reisliklerinde bulunduğu görülür^{3,4}. Hasan Mazhar Paşa, Tıbbiye-i Mülkiyenin kurucularındandır^{4,6}. Orada 26 yıla yakın konusunda ders verdi. 1908'de Tanzimat'ın ikinci defa ilanından sonra Mekteb-i Tıbbiye Nazırlığına getirildi. Ancak kendi isteği ile emekli oldu. Emekliliğinden sonra da fahri olarak üniversitedeki çalışmalarına devam etti⁴.

Mazhar Paşa, yurda döndüğünde tıp eğitimi Fransızca yapılmaktaydı. O ve bir grup arkadaşı derslerin Türkçe olarak verilmesi tezini savundular ve bu konuda başarılı da oldular. Onlarla birlikte Türkçe tıp eğitimi başlamış oldu. Mazhar Paşa, birçok tıp teriminin Türkçe karşılıklarını bulup yerleştirilmesinde, özellikle anatomi terimlerinin birçoğunun bulunup kullanılmasında önemli bir hizmet verdi⁴. Tıp fakültesindeki anatomi ders eğitiminin, Fransızcadan ziyade Türkçe işlenmesi konusunda oldukça fazla emek harcadı⁷. "Lügat-ı Tıp" (Tıp Sözlüğü)'ün hazırlanmasında ve anatomi terimlerinin, tıp eğitimine ve literatüre yerleştirilmesinde büyük katkıları oldu^{3,6,8}. Türk Anatomisi, uzun yıllar Mazhar Paşa'nın Anatomi terimlerinin etkisi altında kalmıştır⁹.

Hasan Mazhar Paşa ile Türk anatomisinde yepyeni bir dönem başladı. Mazhar Paşa dönemi, 34 yıl fiili (1875-1909) ve 7 yıl fahri (1909-1916) olmak üzere toplam 41 yıl sürdü⁹. Aynı zamanda aralarında Prof. Dr. F. Nafiz Uzluk (Tıp Tarihi ve Deontoloji) ve Ord. Prof. Dr. Zeki Zeren (Anatomi)'in de bulunduğu yüzlerce doktor yetiştirdi. Zeki Zeren, O'nun için "Erdem ve fazilet sahibi 41 yıl öğretim üyeliği yapmış hocaların hocasıdır." der¹. Hasan Mazhar için "Sonradan gelen Türk anatomistlerin atası sayılır" denilmektedir⁹.

Hasan Mazhar Paşa, 30 Aralık 1920'de vefat etti. Cenazesi, genç ve yaşlı meslektaşları ile öğrencilerinin omuzlarında, Haydarpaşa'daki Tıp fakültesine getirildi. Hazin bir törenin ardından Karacaahmet mezarlığı-

na defnedildi⁵. Cenaze töreni işgal altındaki İstanbul'da milli gösteriye dönüştü⁹(Resim 1).

Resim 1

KİŞİSEL ÖZELLİKLERİ

Bahçe işlerine meraklı olan Hasan Mazhar Paşa, oldukça mütevazı birisiydi. Operatör doktor olmasına rağmen mesleğinden para kazanmayı düşünmeyip uzun ömrünü bilime, anatomiye adanarak bu dalın ülkemizdeki öncüsü oldu³.

Bilime olan ilgisi ve çalışkanlığını, istirahat önerisinde bulunan bir kişiye karşı verdiği cevapla da anlayabiliriz:

-“İstirahat mı? Benim cenazem teşrihhane (Anatomi salonu) den çıkmalıdır”^{5,10}.

Başka bir yayında ise “Beni dershanemden ve teşrih masamdan ancak ölüm ayırabilir” dediğini yazmaktadır. Öğrencisi olan Süheyl Ünver, hocasından bahsederken “Onun daima öğrencilerine gülümser yüzüyle baktıkça nasıl bir vecd (hayranlık) içinde kaldık, tarif olunamaz” der¹⁰.

ESERLERİ

Mazhar Paşa'nın ilk eseri Fransızca'dan bir çeviridir. O, Jamin'in bir anatomi kitabını 1880 yılında İlm-i Teşrih adı ile Türkçe'ye çevirdi. Bu çevirinin yanı sıra, Teşrih-i Tavsifi (7 cilt), Mükemmel Teşrih Atlası (1 cilt), Teşrih-i Topografya (2 cilt), Mebâhisi'UAsab (1 cilt) ve Usul-ü Teşrih (yarım kalmış) gibi eserler de verdi^{2,4,9,10}.

İlm-i Teşrih kitabının ilk baskısı, iki cilt halinde ve resimsiz olarak; 2. baskısı 1890 yılında ve 3. baskısı 1894'de telif haklı ve siyah-beyaz olarak basıldı⁹. Kitabın bu baskısı ile, artık sadece Jamin'in tercümesi ile değil; meşhur anatomistlerin kitaplarından, Paris'te elde ettiği bilgi birikiminden ve 1894 yılına kadarki öğretimi sırasındaki tecrübelerinden faydalanarak kitabına eklemeler yaptı².

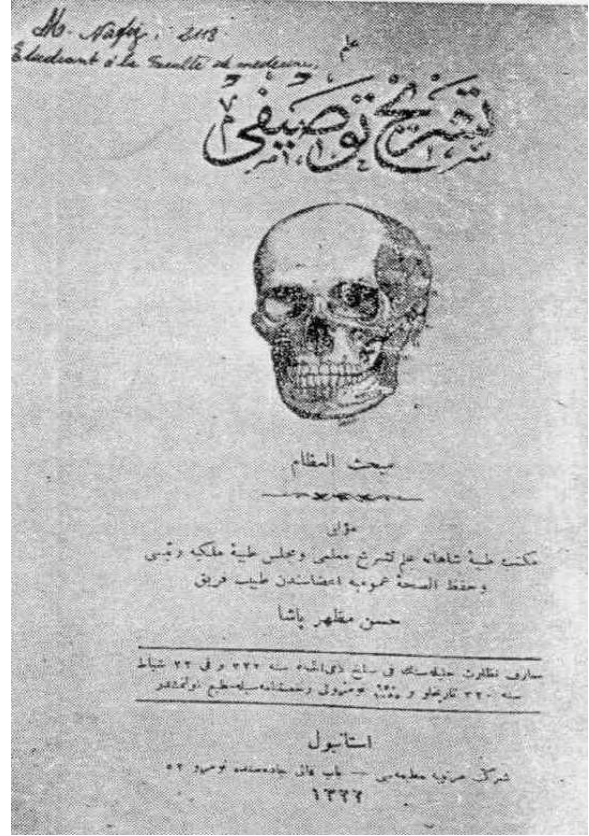
Teşrih-i Tavsifi (Deskriptif Bilimsel Anatomi) kitabı, Türkiye'de Türkçe olarak yayınlanmış 5. Anatomi kitabıdır⁷. Bu kitapta, kemiklerle başlamak suretiyle çeşitli vücut organları ve sistemleri hakkında bilgiler vardır. Esin Kahya, bu kitabı için "Bunlardan kemiklerle ilgili olan kitapta kemiklerin, Arapça ve Fransızca isimleri verilmiştir. Kemiklerin yeri, komşu kemiklerle münasebeti, şekli, belli başlı girinti ve çıkıntıları vardır. Eserde verilen resimler, açıklamaların daha iyi anlaşılmasını sağlamaktadır." şeklinde açıklamaktadır⁴. Diğer ciltlerde duyu organları, damarlar, sinirler, göğüs organları ve kaslar ele alınır^{4,5} (Resim II).

Hasan Mazhar Paşa, 1908'de Meşrutiyetin ilanından sonra "Topografik Anatomi" adında yeni bir ders daha kurdu ve bunun için de iki ciltlik bir kitap yazdı⁵. Teşrih-i Topografya, ülkemizde topografik anatomiye özgü basılan ilk eserdir⁷⁻⁹.

Son senelerinde diseksiyon hakkında küçük bir eser yazmaya başladı. Bu kitabına "Usulü Teslih" adını verdi. Bununla birlikte anatomi eserlerini bitirmek istiyordu. Ancak eseri tamamlamaya ömrü yetmedi⁵.

Hasan Mazhar Paşa, Türkiye'de modern anatominin kurulmasında söz sahibi olan kişidir⁷.

Hasan Mazhar Paşa'nın vatanına olan sevgisi ve bilime olan düşkünlüğü, "Teşrih-i Topografya" kitabının önsözünde açıkça görülmektedir.

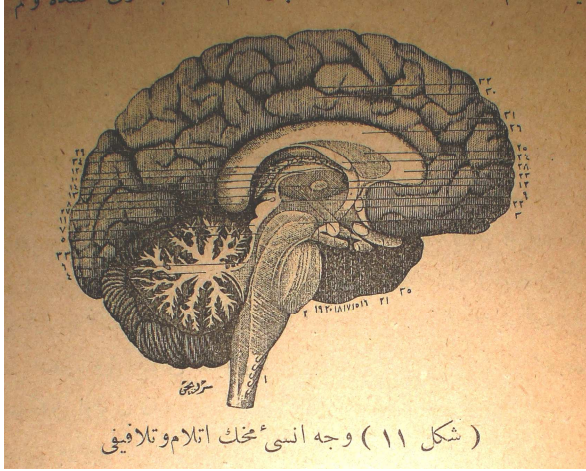
Resim II

İFADE-İ MERAM

(Teşrih-i Topografi kitabının önsözü)

Vücutumuzun her zerrisi kutsal vatanımızın ve muhterem milletimizin feyizli ve bereketli nimetleriyle beslenerek (ilim irfan sahibi olmuş), tüm hissiyatımla elimden geldiğince vatan ve milletime hizmet etmekle kendimi bahtiyar ve sorumlu hissediyorum. Bundan dolayı üzerime düşen kutsal vatan görevini yerine getirmek için tıp alanında ilerlemeyi yegane hedef seçtim. İşte bu samimi duyguların etkisiyle çalıştım ve tıp alanında tıp ilminin en önemli eserlerinden olan İlm-i teşrih dersini yürüttüğüm dönemde yani 1295 (1878) senesinden beri sarf ettiğim gayretin başarılı bir sonucu olarak Jamin isimli yazarın eserlerinden tercüme ettiğim "Külliyat-i Teşrih" adlı kitabı, 1297 (1880) tarihinde tıp öğrencilerinin istifadesine sunmuştum. Tıp fakültelerinde 40 seneye yakın yürüttüğüm İlm-i teşrih muallimliğimden ayırabildiğim zaman içerisinde kısa süre önce "Teşrih-i Tavsifi" isimli eseri genişleterek yayınladım. Bu kez de Osmanlı tıpçıları için gerekli olduğuna inandığım Teşrih-i Topografi adlı

kitabı yayınlamaya muvaffak oluyorum. Teşrih-i Topografi veya diğer bir isimle Teşrih-i Nahiyevi veya Cerrahi adlı kitap Osmanlı tıp dünyasındaki eserler arasında birinciliğe layık olacaktır. Bu kitap öğrencilerin kadavra incelemeleri için oldukça önemlidir. Bunun yanında okul dışında yapacakları ameliyatlar için rehberlik etmesi amacıyla kitabın özenle ve itina ile yazılmış olması da ayrıca kayda değerdir. Teşrih-i nahiyenin kolayca anlaşılması ve anlatılabilmesi için gerekli olan eşkal-i teşrihiye bu kitapta yer almıştır. İnşallah meslektaşlarımıza ve öğrencilerimize faydalı olacağını umuyorum. Hocaları olmakla iftihar ettiğim vatanperver İttihat ve Terakki mensuplarının fedakarlıklarının bir sonucu olarak ilan edilen meşrutiyet (II. Meşrutiyet) devrinde bu mükemmel kitabın defalarca yayınlanacağına inancım tamdır. Cenab-ı Hakkın yardımıyla Osmanlı vatani uğrunda can vericesine hizmet etmeyi nasip etsin duasıyla sözlerimi bitirirken bu naziz eserimi tıp ilim alemine takdim ederim¹¹ (Resim III).

Resim III

TEŞEKKÜR

Değerli katkılarından dolayı Trakya Üniversitesi Tıp Fakültesi Anatomi Anabilim Dalı'ndan Doç. Dr. Enis ULUÇAM' a ve Afyon Kocatepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi'nden Doç. Dr. Ahmet Ali GAZEL'e teşekkür ederiz.

KAYNAKLAR

1. Küçükkurt İ, Uyan M. Afyonkarahisar Kütüğü. Cilt 2, Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayın No: 35, Afyon, 2001.
2. Atabek Ö.F. Afyon Vilayeti Tarihçesi, 1926: 238.
3. Uzluk FN. Türk Tıbbiyesinin 747 nci Kuruluş Yıldönümü Dolayısıyla, Türkiye'de Anatomi Öğretiminin Gelişmesi ve Teşirci Mazhar Paşa. Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi. 1953: 3-11.
4. Kahya E. Fransa'da İhtisas Yapmış olan Türk Hekimlerimizden Bazıları. Cumhuriyetin 60. Yılı Armağanı (D.T.C.F), Ankara, 1987:245-262.
5. Şehsüvaroğlu B.N. Bizde Anatomi Öğretimine Dair. İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası. 1952; 15 (1): 381-388.
6. Erimoğlu C. Dünya'da ve Türkiye'de Tıp Dallarındaki İlerlemelerin Tarihi, Anatomi. Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Vakfı Yayınları. 1988; 4: 26-31.
7. Ulucam E, Gökçe N, Mesut R. Turkish Anatomy Education From The Foundation of the First Modern Medical School to Today. 7. National Congress on the History of Medicine, 2002.
8. Elçioğlu Ö. Osmanlı İmparatorluğu'nda Anatomi Öğretimi. Dirim. 1990; 56: 179-184.
9. Mesut R. Osmanlı Döneminde Türk Anatomi Bilimi ve Anatomi Öğretimi. Morfoloji Dergisi. 1999; 7(2): 11-14.
10. Ünver AS. Teşrihçi Mazhar Paşa Hocamız Elli Yaşında. Cerrahpaşa Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi. 1971; 2: 115-117.
11. Mazhar H. İlmi Teşrih-i Topografi. 1908.